

İshak Çelebi Türbesi'nin sivri kemerli girişi camiiyle medrese bağlantısını sağlayan çapraz tonozlu geçide açılır. Kemerin oturduğu kalın düğümlerle birbirine bağlanan üç ince sütun Bizans dönemine ait devşirme parçalardır. Kare planlı mekânın üstü pandantifli kubbeye örtülüdür. Altında tonozlu bir cenazeliği bulunan türbe kubbeli olup geometrik bezemeli ahşap kapı kanatları özgündür. Yapı bu özellikleriyle, Anadolu Türk mimarisinde Beylikler döneminde gerçekleşen kümbetten türbeye geçişe ilginç bir örnek oluşturmaktadır.

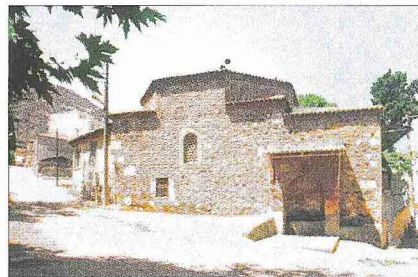
Medrese açık avlusu, avluyu kuşatan eyvanları ve iki katlı öğrenci odalarıyla Selçuklu döneminin açık avlulu ve eyvanlı medrese şemasını sürdürür. Ancak devşirme malzeme, moloz taş ve tuğlayla özensiz biçimde örülmüş olan duvarları ve taçkapisinin mütevazı tasarımıyla onlardan ayrılır. Avlu cephelerinin bitiminde yer alan testere şeklindeki saçaklar erken dönem Osmanlı yapılarıyla ortak olan Bizans menseli bir ayrıntıdır. Avlunun kuzeyinde sivri kemerli bir nişin içinde bağırsız taçkapı, gerisinde sivri beşik tonozlu giriş eyvanı, bunun karşısında avlunun güneyinde sivri beşik tonozlu mescid-dershane eyvanı, doğuda cami avlusuna açılan çapraz tonozlu geçit, bunlardan artakalan alanlara iki kat halinde beşik tonozlu odalar yerleştirilmiştir. Caminin kuzeydoğusunda yer alan hamam kısmen harap durumdadır. Yapı kare planlı ve kubbeli soğukluk ve ılık bölümleriyle dört eyvanlı ve dört halvet hücreli sıcaklık bölümüne sahiptir (bk. ÇUKUR HAMAM). Muzafferüddin İshak Çelebi 770'te (1368-69) Ulucami Külliyesi'nin güney yönünde Manisa Mevlevihânesi'ni yaptırmıştır. Burası, 775'te (1373) inşa edilen Antalya Mevlevihânesi ile birlikte Beylikler döneminden günümüze intikal eden iki önemli tarikat yapısından biridir (bk. MANİSA MEVLEVÎHÂNESİ).

Saruhanoğulları mimarisinin Manisa Ulu-camii ve Mevlevihânesi dışında çok önemli atılımlar gerçekleştirdiği söylenemez. İshak Çelebi'nin hanımı Gülgün Hatun'un yaptırdığı mescid Dere Mescidi adıyla da bilinmektedir. İnşa tarihi belli olmamakla birlikte yapı XIV. yüzyılın ikinci yarısında yanındaki hamam, türbe ve çeşme ile beraber ele alınmış bir küçük külliye durumundadır. Mescid kare planlı ve kubbeli bir yapıdır. Hamam kare planlı, kubbeli soğukluk ve ılık mekânları ile dört eyvanlı ve dört köşe halvet hücreli sıcaklık mekânına sahiptir. Türbe dikdörtgen planlı ve tonoz örtülüdür. Gülgün Hatun ile altı ki-

zı burada gömülü olduğundan yapı Yedi Kızlar Türbesi ismiyle de tanınmaktadır. Kitâbesi olmayan, fakat 1346'da ölen Saruhan Bey'in yaptırdığı kabul edilen Kale (Hâcet) Mescidi moloz taşla inşa edilmiş kare planlı, tek kubbeli bir yapıdır. Üst örtüsü bugün yıkık olan yapıda kubbeye geçişin tuğladan prizmatik üçgenlerle sağlandığı anlaşılmaktadır. Saruhanoğulları zamanında yapılmış olan Hâki Baba Mescidi ile Attar Hoca Camii daha sonra yenden inşa edildiği için özgünlüklerini yitirmiştir. Hacı İlyas b. Mehmed Bey'in yaptırdığı İlyas Bey Mescidi de (764/1363) alması organik duvarlara sahip olup kare planlı harimi kubbeye örtülmüştür. Yanlardan kapalı ve iki küçük kubbeye örtülü son cemaat yeri Selçuklu dönemi mescidlerinin özelliklerini devam ettirir (bk. İLYAS BEY MESCİDİ). Manisa'daki Saruhan Bey Türbesi ile Revak Sultan Türbesi (XIV. yüzyıl ortaları) alması organik duvarları, kare planlı ve kubbeli tasarımlarıyla Batı Anadolu'daki diğer beylik dönemi türbeleriyle aynı özellikleri paylaşır. Her iki yapının giriş cephesi birer geniş sivri kemerle hareketlendirilmiştir (bk. MANİSA [Mimar]).

Yine Demirci, Adala, Menemen, Güzelhisar, Ilıca, Nif, Marmara, Gördes, Gördük, Akhisar, Mendeorya / Kemaliye, Kayacık gibi kasaba ve idare merkezlerinin fiziki bakımdan gelişmesi de bu dönemde başlamıştır. Vakıf kayıtlarına göre Hızır Şah'ın Adala'da ve Kemaliye'de cami, medrese ve imareti; Yâkub Bey b. Devlet Han'ın Demirci'deki camisi (810/1407-1408); Saruhanolu Beğce / Yekçe Bey'in Gördes'teki camisi yanında Sümbül b. Abdullah'ın Menemen'deki cami ve medresesi (Sümbül Paşa Camii: 759/1358); Emet b. Osman'ın Nif'teki camisi; Köse Bahşı'nın Menemen'deki mescidi, Marmara'daki İçhisar Mescidi Saruhanoğulları dönemine ait eserlerden bazılarıdır.

Fahreddin İlyas Bey'in yaptırdığı İlyas Bey Mescidi – Manisa

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Hakkı [Uzunçarşılı], *Kitabeler II*, İstanbul 1347/1929, s. 74-76; İbrahim Gökçen, *Sicillere Göre XVI. ve XVII. Asırlarda Saruhan Zaviye ve Yatırları*, İstanbul 1946, s. 19-20, 23-24, 59, 67, 85; a.m.f., *Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar*, İstanbul 1946-50, I-II, tür.yer.; Metin Sözen, *Anadolu Medreseleri*, İstanbul 1970, I, 63, 183-187; Keşi Karadanışman, *Manisa Tarihi Eser ve Kitabeleri*, Manisa, ts., s. 2-8; Feridun Emecen, "Saruhanogulları ve Mevlevilik", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hâtıra Kitabı*, İstanbul 1995, s. 282-297; Ş. Bârihüdâ Tanrıkorur, "Manisa Mevlevîhanesi Restorasyonu: Tenkid ve Teklif", a.e., s. 331-361; Hakkı Acun, *Manisa'da Türk Devri Yapıları*, Ankara 1999, s. 22-79, 310, 350-372, 380-404, 489-502, 574-575; İlknur Aktuğ-Kolay, *Batı Anadolu 14. Yüzyıl Beylikler Mimarisinde Yapım Teknikleri*, Ankara 1999, tür.yer.; *Akdeniz'de İslâm Sanatı-Erken Osmanlı Sanatı-Beyliklerin Mirası* (haz. Gönül Öney), İstanbul 1999, s. 85-88; Nusret Köklü, "Saruhanlılar Devrinde Manisa (4)", *Manisa*, sy. 7 (1984), s. 7-11; Nuran Tezcan, "Manisa Mevlevihanesi", *Osm.Ar.*, XIV (1995), s. 193-199; Mustafa Demir, "Saruhanogulları Devrinde Manisa İmaretleri", *Manisa*, sy. 14 (1997), s. 60-62. M. BAHA TANMAN

SÂSÂNİLER

(الساسانيون)

226-651 yılları arasında hüküm süren bir İran hânedanı.

Adını asıl kurucusu sayılan destan kahramanı, Hükümdar Erdeşir-i Bâbekân'ın dedesi, İstahr'daki Anahita âteşkedesinin muhafızı Sâsân'dan alır (*DîA*, XI, 284-285). Partlar'ın (Eşkâniler) son dönemlerinde ve Roma İmparatoru Septimius Sêvêrus'un Mezopotamya'yı işgal ettiği yıllarda Fars bölgesinde mahallî bir idareci olan Bâbek vilâyetin neredeyse tamamını birleştirmişti. Bâbek'in ölümünün ardından yerine büyük oğlu Şâpûr, onun çok kısa süren yönetiminden sonra küçük oğlu Erdeşir geçti (216). Erdeşir 224'te Hüzmüzdegân'da Part Hükümdarı V. Erdevân'ı (Artabanus) yenilgiye uğrattı ve onun da öldürülmesiyle sonuçlanan bu zaferin ardından 226 yılında İran'ın mutlak hükümdarı olarak taç giydi ve "şâhânşâh" (şehinşah) unvanını aldı. Daha sonra taç giydiği Partlar'ın başşehri Medân'ı (Ktesiphon) yerleşti. Devletin sınırlarını doğuda Kirman'a, batıda Elimais'e kadar genişleten ve birçok yeni şehir kuran Erdeşir 12 Nisan 240 tarihinden itibaren devleti oğlu Şâpûr ile birlikte idare etti. 242'de Şâpûr'un tek başına hükümdar kalmasından Erdeşir'in o sırada öldüğünü anlaşılmaktadır.

I. Şâpûr doğuda Baktriya ve Kuşan'ı ele geçirdi; batıda Roma'ya birkaç sefer düzenledi; Antakya'yı yağmaladı ve İmpara-

tor Valerianus'u Edessa (Urfa) savaşıdan sonra esir aldı. O güne kadar hiçbir Roma imparatorunun başına gelmeyen bu utanç verici olayı zaferini yüceltmek için yaptırdığı taş kabartmalarla ölümsüzleştirdi. Şâpûr, pek çok farklı dinin var olduğu imparatorlukta Maniheizm'in birleştirici bir rol oynayabileceğini düşünerek Mani'yi korudu. Şâpûr'un ölümünden (272) sonra oğlu I. Hürmüz bir yıl, ardından diğer oğlu I. Behram üç yıl kadar hükümdarlık yaptı. I. Behram, Mani'yi derisini yüzdürmek suretiyle öldürttü ve taraftarlarına eziyet etti. II. Behram döneminde (276-293) Romalılar başşehir Medâin'i ele geçirdiler (283) ve Yukarı Mezopotamya ile Ermenistan'ı kendilerine bağladılar. II. Behram'ın arkasından oğlu III. Behram birkaç ay hükümdarlık yaptıktan sonra amcası Nirsih (293-302) tarafından tahttan indirildi. Nirsih, Ermenistan ve Yukarı Mezopotamya'yı geri almaya çalıştıysa da başarılı olamadı ve Dicle nehrinin batısındaki bütün toprakları Romalılar'a vermek zorunda kaldı. 302'de tahttan indirilen Nirsih'in yerini alan II. Hürmüz'ün avlanırken bedeviler tarafından öldürülmesinin (309) ardından Araplar imparatorluğun güney şehirlerini yağmalamaya başladılar. Bu arada, I. Şâpûr'un ölümünden sonra hânedan üzerinde son derece etkili bir hale gelen asiller II. Hürmüz'ün büyük oğlunu öldürdüler, ikinci oğlunu kör ettiler, üçüncü oğlunu hapse attılar ve tahta henüz bebek olan II. Şâpûr'u (309-379) oturttular. II. Şâpûr olgunluk çağına gelince idareyi eline aldı ve baş düşmanları Romalılar'a karşı bir dizi sefere çıkarak büyük başarılar kazandı. Bizans İmparatoru Konstantinos'un Hristiyanlığı resmî din kabul etmesi üzerine ülkesindeki hristiyanları bir tehdit olarak gören Şâpûr onlara karşı tavır aldı. Sâsânî hükümdarları içerisinde en uzun süre tahtta kalan Şâpûr 379'da öldüğünde Sâsânî İmparatorluğu en güçlü dönemindediydi; doğudaki düşmanlar ezilmiş, İrmîniye bölgesi kontrol altına alınmıştı.

II. Şâpûr'un ardından gelen, tahttan indirilen ya da öldürülen dört silik hükümdardan sonra gençliğini Hire'de Lahmî sarayında geçirmiş olan V. Behram (420-438) tahta çıktı ve Lahmîler'in yardımıyla kardeşlerine üstünlük sağladı. Behrâm-ı Gûr adıyla bir destan kahramanı olan V. Behram, Sâsânî krallarının en meşhurdur (DİA, V, 356). V. Behram'ın ardından oğlu II. Yezdicerd tahta çıktı ve hemen Bizanslılar'la barış yaparak doğuda yeniden saldırıya geçen Akhunlar'a (Eftalitler) yöneldi, onları yenilgiye uğratıp Amuderya'nın

ötesine sürdü (443). 457'de öldüğünde tahta büyük oğlu Fîrûz çıktı; fakat Akhunlar'a esir düştü (469) ve ağır şartlar altında barışa razı olmak zorunda kaldı. İki yıl süreyle Akhunlar Doğu İran'ı yağmaladılar; her ne kadar Fîrûz karşı koymaya çalıştıysa da ordusu yok edildiği gibi kendisi de öldürüldü. Asiller onun yerine kardeşi Belâş'ı geçirdiler; ancak o da dört yıl sonra gözlerine mil çekilip tahttan indirildi ve yeğeni I. Kubâd (Kavâd, Kavâz) tahta çıkarıldı (488-531). I. Kubâd, Mezdek'in kurduğu, zenginlerin servetlerini fakirlerle paylaşması gerektiğini savunan mezhebe rağbet etti (bk. MEZDEKİYYE). Aslında onun niyeti asillerin gücünü kırmaktı. Ülkede karışıklık çıktı ve asiller Kubâd'ı tahttan indirip yerine oğlu Câmasb'ı (496-498) geçirdiler. Kubâd Akhunlar'a sığındı; iki yıl sonra da onların ordusuyla birlikte İran'a geri döndü. Câmasb savaş yapmadan tahtı bıraktı. Kubâd kendisine karşı gelen âsileri bertaraf ettikten sonra Akhunlar'dan kurtulamadıysa da Bizanslılar'ın karşısında başarılı oldu. Birkaç yeni şehir kurdu, vergilendirme sistemini ve kamu idaresini yeniden düzenledi, ülkeye huzur getirdi. Ölümünde yerine oğlu Enûşîrvân I. Hüsrev geçti (531-579). Sâsânî hükümdarlarının en meşhurlarından olan Enûşîrvân önemli askerî ve idarî reformlar yaptı. Genelde başarılı bir dış politika izledi. Bu arada Bizans'la mücadelesini sürdürdü, Anadolu ve Suriye'de bazı şehirleri ele geçirdi. Doğuda Eftalit topraklarının bir kısmını ilhak etti. Diğer taraftan Yemen'deki Habeş yönetimine karşı yardım isteyen Himyerî hükümdar ailesinden Seyf b. Zûyezen'i destekledi. Bu dönemde başlayan Sâsânîler'in Güney Arabistan'daki hâkimiyeti İslâm fetihlerine kadar devam etti (a.g.e., XI, 255-256).

Kırk sekiz yıllık bir iktidar döneminden sonra 579'da ölen I. Hüsrev'in tahtına, anesi bir Türk prensesi olduğu için kaynaklarda "Türkzâde" lakabıyla anılan oğlu IV. Hürmüz çıktı. Ancak bu akrabalık Sâsânî-Türk düşmanlığının son bulmasına bir katkı sağlamadı, saltanat yılları savaşlarla geçtiği gibi bu yüzden gelişen bir ayaklanmayla gözlerini ve tahtını kaybetti (590). Hürmüz'ün yerine getirilen oğlu II. Hüsrev'in (Pervîz) ilk on yılı, babasının kumandanı iken ona karşı ayaklanan Behram'ın sürdürdüğü ve onun ardından dayısı Bistâm'ın başlatarak iç savaşa dönüştürdüğü isyanlarla geçti. 601'de iç savaştan galibiyetle çıkıp İran'da tekrar birliği sağlayan Hüsrev, Behram'ın isyanı sırasında yardımını gördüğü Bizans İmparatoru Mav-

rikios'un öldürülmesini bahane ederek halefi Phokas'a savaş açtı ve onu yendi. II. Hüsrev, İmparator Herakleios döneminde de Bizans ile mücadeleye devam etti. 613'te İrmîniye ve Suriye'ye girip Dimâşk'ı işgal eden Sâsânî orduları ertesi yıl Kudüs'ü zaptederek kutsal hacı ele geçirdiler ve Medâin'e götürdüler. 615'te Anadolu'ya yeniden Sâsânî akınları başladı; 619'da Mısır işgal edildi. Bizans İmparatoru Herakleios, 622 yılında İstanbul'da yapılan büyük bir törenle Sâsânîler'e karşı mücadele için başşehirden ayrıldı; Anadolu toprakları ve İrmîniye bölgesini Sâsânî işgalinden kurtardı. 623'te Sâsânîler'in kutsal şehri Gence, Bizans ordusunun eline geçti ve buradaki Zerdüşî mâbedi tahrip edildi. II. Hüsrev şehirden kaçtı. 626'da tekrar hücumu geçen Sâsânîler, Anadolu'yu aşip İstanbul'un karşısında Khalkedon'a (Kadıköy) kadar ilerlediler. Aynı zamanda Avarlar tarafından kuşatılan İstanbul'u Bizanslılar başarılı bir şekilde savundu. Avar ordusunun geri çekilmesiyle birlikte Sâsânî kumandanı Şehrbârâz da birlikleriyle Suriye'ye döndü. Bu arada II. Hüsrev'in kumandanlarından Şâhin, Herakleios'un kardeşi Theodoros tarafından mağlûp edildi. Herakleios'un 627 yılı sonunda Nînevâ'da (Nînova) Sâsânîler'in ana ordusunu kesin bir yenilgiye uğratmasıyla asırlardır devam eden Bizans-Sâsânî mücadelesi Bizans'ın üstünlüğüyle sonuçlanmış oldu. Herakleios Ocak 628'de II. Hüsrev'in sığındığı Destgird'e girdi. Hüsrev aynı yıl başşehirde meydana gelen ayaklanmada öldürüldü. Hz. Peygamber, dönemin bazı devlet başkanlarına İslâm'a davet mektupları gönderdiği sırada (7/628) II. Hüsrev'e de Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî ile bir mektup

Sâsânîler'e ait bazı altın ve gümüş sikkeler

göndermiş, onun elçiye hakarete bulunarak mektubu yırtması üzerine kistrânın mülkünü paramparça olması için beddua etmiştir. II. Hüsrev'in ölümü uzun savaşlarla zayıf düşen ülkede kaos yarattı ve on dört yıl içerisinde on iki hükümdar (ikisi Hüsrev'in kızı) tahta geçti. 632'de asiller II. Hüsrev'in torunu olan henüz çocuk yaşta III. Yezdicerd'i tahta çıkardılar. Aynı yıl ilk Arap akınları başladı. İslâm orduları Kâdisiye (15/636) ve Nihâvend (21/642) savaşlarında Sâsânîler'i yenilgiye uğratarak son hükümdarları III. Yezdicerd'i doğuya doğru çekilmeye ve topraklarını peyderpey teslim etmeye mecbur bıraktılar. 651 yılında düşmanları tarafından Merv'de öldürülen Yezdicerd'in sülâlesine mensup olanlar VIII. yüzyılın ortalarına kadar Çin sarayında sürgün hayatı yaşadılar.

Sâsânî toplumunda hiyerarşinin başı şehinşah'tı. Kendisinde "fer" adı verilen ilâhî bir gücün bulunduğu ve bu gücün Erdeşir'in V. Erdavân'ı yenmesinden sonra Part hânedanından Sâsânî hânedanına geçtiğine inanılırdı. Her hükümdarın kendine özgü bir tacı olması ve otoritesi sarsıldığı takdirde yeni bir tacı yaptırması gerekiyordu. Güçlü hükümdarların haleflerini tayin etmeleri ve asillerle rahiplerin kabulünü sağlamaları beklenirdi. Şehzadeler taşraya vali gönderilir ve bu süreç içerisinde devleti yönetme yeteneğine sahip olup olmadıkları tecrübe edilirdi. Sâsânî toplumu dört sınıfa ayrılırdı: Rahipler, askerler, kâtipler ve halk. Bu ayırım kesin hatlarla yapılmıştı ve bir sınıftan diğerine geçmek mümkün değildi. Her sınıfın bürokratik bir yapısı vardı, her sınıfın temsilcisi o sınıfı divanda temsil ederdi.

Sâsânîler dönemine ait altın tepsi (British Museum)

"Mûbed-i mûbedân" (mûbez-i mûbezân) denilen başrahip çok güçlüydü ve hükümdarlar taçlarını onun elinden giyerlerdi. Askerler sınıfına "büzürgân" (büyükler) denilirdi. Doğrudan şehinşaha bağlı, fakat iç işlerinde nisbeten bağımsız olan büzürgân eski Part aşiretlerinden ve yeni topraklardan getirilen ailelerden oluşurdu; devletin en önemli makamları onlara aitti. Bunlar kendi gelirleriyle orduyu beslerdi ve Ortaçağ Avrupası'nda olduğu gibi zırhlı süvari birlikleri vardı. I. Hüsrev'e kadar devam eden bu durum askere maaş bağlanmasıyla sona erdi. En alt kademedeki "azadân" bulunuyordu. Azadân ağalara benziyordu ve İran toplumunun bel kemiğini teşkil ediyordu.

Sâsânî İmparatorluğu'nda yahudiler ve hristiyanlar da yaşamaktaydı. Özellikle Hristiyanlığın Bizans'ın resmî dini olmasından sonra Bizans İmparatorluğu'na sempati göstermekle suçlanan hristiyanlar dışlanıyor ve kötü muamele görüyordu. Aynı şekilde yahudiler de zaman zaman baskılara maruz kalıyorlardı. Sâsânî hâkimiyetindeki hristiyanlar çoğunlukla Nestûrî idi. Nestûrîliğin 431'deki Efes Konsili'nde sapkın mezhep ilân edilmesinin ardından bu hristiyanların kilise ile bağlarını kesmeleri Sâsânî İmparatorluğu'ndaki konumlarının düzelmesine yol açtı. Daha sonra kurulan müslüman devletlerin, özellikle de Abbâsîler'in devlet teşkilâtında ve vergi sisteminde Sâsânîler'in etkisi göz ardı edilemez.

BİBLİYOGRAFYA :

Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), bk. İndeks; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb*, XV, 166-195; A. Christensen, *l'Iran sous les sassanides*, Kopenhag 1944; R. N. Frye, *The Heritage of Persia*, London 1962, tür.yer.; A. Bausani, *Die Perser*, Stuttgart 1965; K. Erdmann, *Die Kunst Irans zur Zeit der Sasaniden*, Mainz 1969; Fr. Altheim – R. Stiehl, *Geschichte Mittelasiens im Altertum*, Berlin 1970; R. Göbl, *Sasanian Numismatics*, Braunschweig 1971; M. Back, *Die Sassanidischen Staatsinschriften*, Leiden 1978; *CHIr.*, III/1, III/2, IV, tür.yer.; Hüsâm Asgarî, *'Azamet-i Temeddün-i Sâsânîyân*, Tahrân 1386 hş.; Hasan Pirniyâ, *Târîh-i İrân ez Âgâz ta İnkırâz-ı Sâsânîyân*, [baskı yeri ve tarihi yok] (Kitâbhâne-i Hayyâm), s. 179-277; İsrâfil Balcı, "Arap-Sâsânî ilişkileri (M. 500-650) ve Irak'ın Erken Dönem İslamlaşma Süreci", *İkinci Orta Doğu Semineri, Düden Bugüne Irak, Bildiriler* (ed. Mustafa Öztürk – Enver Çakar), Elazığ 2006, I, 157-178; V. F. Büchner, "Sâsânîler", *İA*, X, 244-248; M. Morony, "Sâsânids", *EI²* (İng.), IX, 70-83; Enver Konukçu, "Behrâm-ı Gûr", *DİA*, V, 356; Ahmed Tefazzûlî, "Enûşîrvân", a.e., XI, 255-256; Tahsin Yazıcı, "Erdeşir", a.e., XI, 284-285; Işın Demirkent, "Herakleios", a.e., XVII, 211; Casim Avcı, "Kistrâ", a.e., XXVI, 71.

ESKO NASKALI

SÂTÎ' el-HUSRÎ

(ساطع الحصري)

Mustafâ Sâtî' b. Muhammed Hilâl
b. Seyyid Mustafâ el-Husrî
(1880-1968)

Arap asıllı Osmanlı eğitimcisi
ve Arap milliyetçisi.

Yemen'in San'a şehrinde doğdu. Halep'in ileri gelen tüccar ailelerinden birine mensuptur. İstînaf Mahkemesi reisi olan babasının memuriyeti dolayısıyla on üç yaşına kadar San'a, Adana, Ankara, Trablus-garp ve Konya'da bulundu. 1893'te girdiği Mekteb-i Mülkiyye'den 1900'de mezun olduktan sonra Yanya vilâyeti idâdisinde öğretmenliğe başladı. 1904'te öğretmenlik görevi yanında Yanya vilâyeti maiyet memurluğuna, 1905'te Kosova'ya bağlı Radoviç'e, 1907'de Manastır'a bağlı Florina'ya kaymakam tayin edildi. Bu görevleri sırasında Balkanlar'da giderek güçlenmekte olan milliyetçilik hareketleri hakkında bilgi sahibi oldu. Manastır'da kaldığı yıllarda İttihat ve Terakkî Cemiyeti üyeleriyle beraber çalıştı, ancak cemiyete üye olmadı. O da İttihatçılar gibi II. Abdülhamid rejiminin sona erdirilmesi ve meşrutiyet idaresinin yeniden kurulması gerektiğine inanıyordu. Temmuz 1908'de ilân edilen II. Meşrutiyet'i desteklemek için yaptığı konuşmalar Manastır'da *Neyyir-i Hakikat* mecmuasında yayımlandı. Kısa süre sonra İstanbul'a döndü. Hemen ardından *En-vâr-ı Ulûm* adlı bir dergi çıkardı. Eylül 1908'de Dârülmüallimîn-i İbtidâiyye, kasım da Dârülmüallimîn-i Âliye müdürlüğüne tayin edildi. Müdür yardımcılığı görevine İsmayıl Hakkı Bey'i (Baltacıoğlu) getirdi. Bu sırada okulun öğretim programını ve personelini yenileme çabalarıyla dikkat çekti. Okulda verdiği konferansta toplumların geri kalması veya ilerlemesinin din ve milliyetle ilgisinin bulunmadığını, geri kalmanın en önemli sebebinin taassup ve bilgisizlik olduğunu söyledi. Konferansın metni aynı yıllarda çıkarmaya başladığı *Tedrisât-ı İbtidâiyye Mecmuası*'nda neşredildi. 1910'da Batı eğitim sistemlerini incelemek amacıyla iki ay süren bir Avrupa seyahatine çıktı. Avrupa dönüşü verdiği konferansta başarının sırrının azim ve çalışma olduğu üzerinde durdu. 1911'de Anadolu ve Rumeli gezilerine çıktı. Müdürlüğü sırasında Mekteb-i Mülkiyye'de ve Dârülhilâfe Medresesi'nde ders vermenin yanı sıra bir hemşire okulu açtı. Balkan savaşlarının olumsuz etkileri üzerine konferanslar verdi, gazetede yazılar yayımla-